

ԲՈՐՈՅՑԻԿԵՐ, ԱԽՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԴԻՏԱԿԱՆ

ԳԴ. 8 ՄՐ 1900

ծարկակ 10 ֆր. ունիք = 4 ռու.
վեցամսայ՝ 6 ֆր. ունիք = 2 ռու. 50 կ.
Մեկ թիւ կարգ 1 ֆր. = 50 կ.

Թիւ 1, ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԵԵԳՐԻ ՎՐՉՈՒԾՈՆ ԵԳԻԿԻՎԱԼԵՆ

ՆԼՈՐ ԴԵՎՔ մը —
շԱԽԱՄ բանը հան-
դիպեցա մը աղ-
ուաններուն, դրան-
սիրուանից մէջ:

ԵԵՐԱՊԱՅԻ կին-
դրուք՝ Ա-ԱՄՐԻՒ-
Հ-ԱՆԴ-ԱՐԻՍ ՀԱՅՈՅ
մէտապոլին, ԿԵՐԱ-

ՀԱՅԱՊԱԴՔԻՆ մէջ՝ աղդայինք, արձան մը կը
կանգնեն, մէծ մարդու, հեռաւան քաղաքադիսի,
բարեբար հօր ու շրջահայեց եպիսկոպոսի մը —
Ա-Ք-Ֆ-Ա-Ն-Ի-Ռ Ա-Վ-Ա-Ր-Ե-Ա-Ն-Ի-Ն. — որ երկու հա-
րիւր տարի յառաջ այս քայլութիւն հիմք գրած
է, անձամբ, առջեւը գովնոց կապած:

ՀԱՅՈՅ աղդն ասանկ բան ու տեսած եւ
ու ալ լած է զերշին գարեւաս մէջ:

Եթէ հին Հայկազնը ու Արշակունիաց
Հարաստութեանց ատեն, կանգնեցին ժամանա-

կակիցներն իրենց զիւցազուններուն, իրենց թա-
գաւորներուն կօմողներ ու արձաներ՝ — ա-
սուխ — եթէ իրօ կայն — անցեցն, պատ-
մութեանն են. որոնց եւ ոչ հետքը մացած է:

Երափանաց ու շնորհագրաբեռնա այս

հաւասարէլ կը ցուցնեն հիմայ Դրամնիլուա-

նիոյ աղդայինք, իրենց մէծ բարեբարին:

Առ առջի գալթականաց համար, ընդհա-
նուր սովորութեամբ մը կ'ըսնէք, թէ լեզունին,
աղդայինքիւննին, Հայութիւննին բողորովին
կորսնցացած են: — Բայց ինչպէս կ'երեւայ,
աղդայինքիւնն բռն ոգին, աղդասիրութեան
ծշմբրի յիշատակը — բնակնապէս իր օրի-
նուր առհմանն ու պարտուպատշաճ չափուն
մէջ մարզվ — անդ մ'այնպէս պահուած մա-
ցած չէ, անդ մ'այնպէս յարգուած չէ, թշպէս
տանց բոլ:

Զեռք զարկածնին՝ աչքի զարնող, տար-
օրինակ բռն է: —

Գիտի ըլլայ կերլա հայաբաղքին մէջ,
ինչ որ հողագնդիս քայ անդ մը չկայ: — Աղ-
դայինք՝ ահագին բազմութեամբ եղած անդերն
ոլ, ասանկ ձեռնարկութիւն մը չըրին: Հայ-
կազունաց մը երբեք միաբը չնիկաւ, ասանկ
բանի ընելու զարնել:

Ան ալ սոյց է, որ գուցէ ուրիշ տէրու-
թեան մէջ, այսպիսի բան մ'ընկել ուզկէլ՝ ան-
հանգստութեան նշան, յեղափոխութեան շար-
ժմում պիտի երեւար. — ուր որ մեր պետա-
թեանը մէջ, իրրեւ արդիւնաւոր բան, գովիլ

գործք մը կը համարուի. եւ տերութիւնն ալ իր կողմանէ, սիրով կու տայ առ այս իր հաւանութիւնն ու հաճութիւնը, որովհետեւ աղջկի դիտե ու համոզուած է, մեկ կողմաննէ, թէ իր հայաշուրթն քաղաքացիները՝ ներքին սիրով, անբաժանելի յարմամբ, հօգուզ եւ մարտնով իր քաղաքացիները՝ հպատակներն եղած են: — Գիտէ, որ երեւելի մարդիկներու ամբողջ շարք մը կանչնեց մասաց հայ ազգն, այս նոր հայրենեաց ազգականիթեանը: Կարձ բայց ազգապէտի դիպուածներով հարուստ ժամանակի մէջ — նահատակներ առաւ աղաւած թեան, երեւելներ՝ հասարակութեան, դիմուականներ՝ երիբին, ար հետաւորներ՝ համակրթութեան:

Համոզուած է մեկալ կողմանէ, թէ թէ-
պէս որդիական սիրով կը կապուին Հայք,
իրենց առհմային հնաւոնդ իշխասակներուն,
յարգութեամբ կը տաճեն ինչ որ վաշեմի քա-
ղաքարիթութեան Յացորդներէն ժամանակաց
ակռանները ինայցիցն — Բայց անցելցին յի-
շատակ, եւ ոչ վայրիեան մը մոցընել կու-
տայ իրենց, ու Աւարտիս-Հունգարական փառա-
թեան ամենահարզազա զաւակինեն են: Դիմուտ
թէ իրենց — պատամական ժամանակաց մինչեւ ա-
մենէն հին տաենները համոզ քաղաքակրթու-
թեան — գանձերովը Համակրթութեան մըեւ-
րանոց հարստացընելեաւ, աճեցնելու կը մզնին
...եւ առաջ ալ պետութեան մէծ ծառայու-
թիւն կը մատուցաննեն:

" Անացական յիշատուկ, արձան կանգնեն՝
անցած ժամանակին երեւելիներուն, մեր ազգին
մեծ մարդիկիներուն — գուցեցին միաձայն Կեր-
լս հայրաքաջին հասարակութեան ազգայ-
ինները — մեր ամէնէն մեծ ու նուիրական
պարագն է: "

Ա'ս պարագն, ուրեմն, կ'ուզեն կատարել
Հայոց պատացիք, երբ իրենց առաջնորդին,
իրենց առաջնորդին բարեկարանի, քաջիքին մեծ հիմ
նադրին — Աւքսենստիոն Վըստորեանին կեր-
պին գլխաւոր Տրապարավին մէջ՝ Հասարակաց
Հոնդանակութեամբ արձան մը կանգնել կը
փափաքին:

թէ ինչու Համար զԱցքսեստիոն ընտրեցին
որ մետաղի մէջ ձուլեն ու իւր կննդանսգիրը
Հրապառական կանգնեն, պատճառն է, որ ի՞նքն
էր Թրանսպորտի մանիք ազգ պահոց, ամէնքն մծ, ամէ-
ն եւ նշանաւոր մարդու ի՞նքն էր, որ հազիր թէ
Ներք դաղլող ու քիչ մը հոգիառողջ հայոց հաս-
տառուն վիճակ մը ստեղծից. օրով որդիառ-
նէւթեան ոգին տարածուեցաւ — աս երկրին

մէջ — իւր առաջին տարիներն ապրող Հայոց՝ հոգեկան ու նիվածական զարգացմանը վրայ։ Վրացարեան եպիսկոպոսին — ազգիս պյու երկրորդ Լուսաւորչին — վրայ, անտարակցոյ շատ բան լսած ու կարդացած և ընթերցող։ Բայց եւ այնպէս հարի ե, որ դռնե համառա կերպով ընդհանուր տեսութիւն մ'ընելիք իր կննացն ամենէն նշանաւոր կտտերուն վրայ։ Շուրջնմի՛ եկեղեցայի արձանագրոց նայելով՝ Վրացարան հաւատականաբար Պօդուչան ննավ, ու 1655ին ատենաները՝ Հռոմէն՝ իրեւ առքելական քարողիչ, Դրանսիլուանիսա կ'անցնի — 1684ին — կաթողիկոլթեան ճշմարտութիւնները ճանչցնելու համար։ Չաս վասեր կը կրէ: Իրբեւ իսխաղոլթեան վրդովի՛ կառավարութեան կ'ամբատանուի: Բայց իր աշխատութիւնը կը վարձարուի, պյու որ նոյն բնկ Մինաս Զիլիֆատար եպիսկոպոսն, իր ամենէն մեծ հակառակորդը՝ քահանայից բազմութեամբ Հռոմայ եկեղեցին կը դառնայ 1686ին: Ասկէ ետքը՝ գործի դրույքը կը զիւրանայ: Ազդէ յայտարարութիւն կ'ընէ թէ Հռոմայ գահուն հետ միանալ կ'ուզէ (1690):

ԱՌՅԱՆՏԻՒԹԻՒՆ ԴՐԱԽԱՆՀԱՂՈՎԱՆԻՒՄ ՀԱյոց առաքելական փոխանորդ եւ ԵՐԵՍԽՈԽԱՆ անուանուելին ու ԵՎՀԻԿՍՊՈՅ ձեռնադրուելին ետեւ ամոռոք Գիւղորից կը զնէ:

Առարելական հոգուով վառութեա Արզարեան, իր ազգին չէ թէ միայն — անձուկ մաքը առնուած — Հովուապեան է, հապա նաեւ անոր խօրհդաստոն ու առաջնորդը! Իր մի միայն հոյն ան է, որ հայ ազգին հաստատուն թագավահանութիւն է, Աստի հպատակացն օգտին եւ իր բարութեանը համար ճանապարհորդած ասեն, գերի կ'ինայ ու Ցածկաստան կը ասրագի Խայց Գարութիցի հաշտութեամբ ազատաւով՝ հրաման կ'ընդունի հայ քաղաք մը հիմնարկելու (1699): Իր մարդին մէջ շատ մը կը ըստին ետեւ թէ նոր քաղաքին հիմն ուր զնէ, որոշումը Կերլս գեղին վրայ կ'ինայ: Ասոր վես, տեղը չափիլ, ճամբաներն ու հրապարակները՝ Հռոմուն հետո բերած Սլեքսայեան ճարտարապետին մեւեւ աւալին ետեւ, հրաւեր կը զոկէ ազգայիններուն, որ հոն գան ժողովին՝ Հատուցը — Պաշտամութիւնը դուռը առնելով՝ Կը հնանդանդին, գիշ ատենին մէջ, շխտակ փողցներով եւ ընդարձակ հրապարակներով գեղեցիկ քաղաք մը կ'անդառուի:

Բայց Աւքսենտիոս, չէ՞ թէ միայն աղդայ-
նոց, հապա նաեւ ատիկն եներից ուն մին ծա-

ռայում թիւններ ըլլաւ։ Օծեց Գրանիկսիկեան Հարց
եկեղեցի մը, ձեռնադրեց լատին քահանաներ,
օր Հնեց զանգակներ, կատարեց եկեղեցական
պաշտամունքներ, եւ այլն։ —

Թապուգին զրապետը (1703ին) զիկը՝
ապստամբները Հանդարտեցնելու իրկից: Հոս
բանտարկուեցաւ: Ազատելէն ետեւ վիճննա
անցաւ (1712ին) որքն զի աղջին տռեւարա-
կան յարաբերութիւնները կարգի դնեւ հիմ-
նած քաղզին համար առածնութիւնները ընդունի
եւ հայ եպիփառուութեան եկամուռներ կապէ:
Հոն՝ շըջահայեցութեամբ գործելով՝ ամէն բան
յանցոցոց: Սակայն ես չըցաւ գտանաւ: Հոն
վախճանեցաւ 1715ին, մարտ 10ին: — Իր
մահուանը վրայօք՝ Ստեփ: Թօքըա, ժամանա-
կակից պատմագիրն, իր տարեգրին մէջ՝ այսպէս
կըսէ: «Օգտևնս զօրեէստու, եպիփառուու Ալա-
տինց, տռաջնորդն հայոց Դրանինլանից, մարտի
տասն (1715) վճարէ զիկեանս իւր. ոչ առանց
կասկածանաց թռուենի ի հունդ արաւոց, ի վիճն-
նաց, ուր իրաւու զաման երիս համեցեալ վասն
ընդունեց զրիթիլէկս ի հայութին հաստատե-
լց զաղապատթիւն նորաշէն քաղզին Սամձույ-
քար, որ աժմ՝ Հայութադար կորի:» — —

Արզաքանին յիշաստկն անմոչ պահելու համար արձան կանգնելու գաղափարը նոր է: — Առ բան սկսած 1887ին վերըբերն, երբ Խաչիկ Լուքաչւեն ժողովրդապետին ժառանդութիւնը բաժնելու ժամանակն եկած էր: Վզգասէր աւագ երեցն, իր հսակին մէջ՝ բոլոր ստացուածքը — շորջ 45.000 ֆիորին — կանգնուելու հայ Եպիսկոպոսաթեան համ — ի պահասուն հետան տօրդ — առարկելական փոխանդութեան (vicariatus) թողուած էր, ոյն պայմանաւ, որ եթէ իր մահու անէն տասը տարի անցնելէն ետեւ, այս երկու բաներէն եւ ոչ մէկի իրականանայ — այս ինքն եթէ դրամի ըլտանից Հայոց, ոչ ազգային Եպիսկոպոս՝ եւ ոչ առարկելական փոխանդորդ տրուիք — այն տօնն իր ստացուածքն երկու բաժնուելով՝ կէմ ըլլաց իրմէն Հիմանդրուած Ա. Լուսաւորչէ որբանոցն, ու մէկալ կէսը Հայաքաղքի մայր եկեղեցւոյն:

Երբ՝ մեռնելէն ետեւ տասը տարին անցաւ,
քաղաքաբաշխութիւնը խորհրդի նիւթ բրաւ,

որ յիշեալ դրամագլուխ ինչ ըլլայ: — Յայսնի
է որ այս բան քաղաքաբաշխութեան գործըն
էքր, ու բան մը չէր կինար ընել, որովհետեւ
յայտնապէս ըստած էր կտակին մէջ, որ ինչ
ըստայու է դրամով:

Աս Խորհրդին մէջ Հանդիպեցաւ, որ քանի
մը Լաւազգած ազգայինք ուղեցին ի մէջ այլոց, որ
այն դրամագիրիով Լուբաշի արձան մը կանդ-
ուի քաղ.թին մէջ :

Արձան գ.աղաքարը՝ զարթոց ուրիշներով
մորին ու սրտին մէջ պյն մատառութիւնն, որ
արձան կանգնուելին ետեւ, կանգնուի պյնպիսի
մարդու մը, որ պազին ընդհանուր գործառնու-
թեանցը մէջ աւելի ծծե դեմք խաղացած է,
ազգական նորանու բրանկութեանի օգնած
անոր ապագան աւելի գործունեայ կերպով
ապահովուցած է: Որոշում ննկա Արքայքա-
րին վկայ, որ Դրանիշլուանին անցնող հայ
որ գործականութեան բայն մը չինած, գեղե-
կիք քաղաք մը կանգնած ու հայ պազին թէ՛
հոգեկան, թէ՛ համակրթական, թէ՛ առեւտրա-
կան ու թէ՛ նիթեական յառաջդիմութեանը
մեծապէս օգնած էր: Առասի եւ առաջարկուե-
առար, որ արձան կանգնուի իրեն 1900ին, որ
կառարութիւն իրեն Տիմիարկութիւնը
բազգին երկու հարիւրամեայ յորեւեանը: Աս
առաջրդիմութիւնն պյն միջցին յսկուուն ըն-
դունաւեցաւ բայց գործականութէս բան մը
եղաւ:

Ասոր վեց 1893ին լրմէնիսա ամսաթերթն՝
այս գողակաբն հրացընելով՝ իշխալ տարւոյն
հօգա ։ ամսոյն մէջ, յօդուածով մը նորոգեց
արձան կանգնելու ։ առաջարկութիւնը Աս առաջ-
արկութիւնը՝ Կերլա քաղցին Հասարակու-
թենէն ընդունուելով՝ երեք անձինքներէ կազ-
մուած ժողովի մը յանձնեց անոր գործադրու-
թեան որպիսաթիւնը։ Աս մասնածողովն եռանդ-
ամից յայտարարութեամբ մը յորդորեց ու
հրաիրեց Դրանիսլուանից ազգայիններն առ-
անին մասնակցելու դրամածողով ընելու
“Ընոր Հակալութիւնն առդիքական գդանութեամբ”
կըսէ ի մէջ պյուջ — կը պարաւագրնեն
զազգն, որ իր մեծանուն ու անմոռանալիք ար-
դիւնքներ առնեցող եպիսկոպոսին արձան մը
կանանէ։

"Իրօք, Վրացարեան, մեզի, Դրանակիուսանիսյօց
Հայոց համար ան է, ինչ որ իր ժամանակին ն
Հայաստանի համար Տրդառ ու գրիգոր Լու-
սառորիչ: — Վասն զի, թէպէս Մինաս եպիս-
կոպոս եւ Դանիէլ Խնկանսեան բերաւ, գաղ-

¹ Համեմատ դդումներում կայ Հայոց Ակադեմիա
լիւս Ալեքսան 1898 էջ 116-133) — Դարձեալ՝ “Հայոց
Եպիսկոպոթութիւնը Օբանալուածից, Ալեքսան Հայ. Ա.
1893, էջ 19-26; և Հայո. Բ. 1898, էջ 143-144 ու էջ
155-158.

թեցոց Հայերը Դրանին լուսանիա, բայց քա-
ղաքակիթութեան բարերար օրհնութեանն ա-
մէնէն աւելի մասնակից ըրբա զմեց Արդարեան
Ի՞նք դրաւ Հիմն երկու հարիր տարիի ի վեր
Տայկան վաճառականութեան եւ արուեստից
կենդորս եղող ու շոտ ծաղկոց տուալին գաղ-
թականութեան: Ինք եղաւ ամէնէն զրաւոր
երեխիսանը, պաշտպանը, նեցուկը Դրանին
լուսիոյ ազգայիններուն, ամէն տասկի, թէ
կենցեցան ա թէ աշխարհային գործառնու-
թեանց մէջ: Ինք եղաւ հաստատան եւ անդըր-
գուելիք պահպան հին եկեղեցական արարո-
դութեան:

"Մէծ քաղաքոքէ ու Հովոսպի
մանգամայն լըզարեան, որոն կեսնքը՝ և
նառնէր Հայրական հոգտարութիւնը,
իր թառները, կը պարտազէ մշտնչ
շնորհակալաթեան ու գոյութեան. —

Եր արձաննին համար, իրական դրամա-
ժաղաված սկսաւ անով, որ ազգային միորիլ վա-
ռաւուած քահանան, Տէր Արմեն Փարաւանեան
100 Ֆիորին տուաւ, իրբեւ դրամագլուխ Ազգա-
րեակին համար կազդուելու արձաննին: — Երբ
ասոր Քայլ մատաժաթագլին անդամանն ալ Հա-
րիբական Ֆիօրին տուին առ Վահեճանին համար
— առշութիւն ազգայնց մէջ ընդհանուր
երաւ:

Արմենիա ամսաթէրթին միջոցաւը՝ Դավան-սիրուանից եւ Մամատիսանի այլեւայլ տեղե-րած ազգայիններէն ժողոված առաջին գումարը մինչեւ Հիւմյ 5041 փարին 81 քրայցէրի հա-սա-ն է: Եթէ Կերլս Հայոքաղքին հասարակու-թեանն, իրեւ Հիմն դրած 5000 փարինն ալ, ասոր վրայ զարնելու ըլլանք, բոլէ բոլ բե-րուած ամրող սառակին գումարն, իր աշխերօվ մէկաղ շուրջ 11.000 փարինի կը բարձրա-նայ: — Բայց ինչպէս յայտնի է, այսպահ գրամը ուստահն է պատրահ ուղարկն մն կանոններ:

թեպէտ և զամանակ պարու չը կանգնուի.
թեպէտ եւ կը յօւսացուի, որ առաջիկայ
տարւոյն ընթացքին մէջ արձանը կանգնուի,
սկզբյն որչափ պարագ անսերէն կրնանք տեսնել,
դժուարաց վիսի կատարուի այս բան, մանաւ-
անդ որ արձանին եւ ոչ ստուերագիծն ու կա-
զապարը ընխուած է մինչեւ հիմյա, ու Ներկայա-
ցուցած չէ քաղաքաբաշխութեան — վերը-
նականապէս անը հաւանաթիւնն ընդունելու
համար:

Ինչպէս ըստիկ, արձանը, գլխաւոր հրապարակին մեջտեղը պիտի գայ: Ասոր ճիշդ մեծութիւնը՝ դեռ չներ գիտերք: Իւեպի կամու-

զիկեայց եկեղեցին նայող եպիսկոպոսը, բնական հասակէն աւելի մեծութեամբ, սոքի վրայ կայ- նած, պղնձաձայլ պիտի ըլլայ:

Արենայի լըտի ներոն մէկուն այս գրածը
թէ Հունգարից եպիսկոպոսները շատ օգնած
ըլլան արձանին կանգնուելուն — Տչմարտու-
թեան չի համապատասխաներ: Կանակ ապա-
հովակէս ըսկէ, թէ Հունգարական ազգն, իւր
եպիսկոպոսներով ու եկեղեցականներով, ինք
զնիք առ բանէս շատ հեռու բռնած է: Կերպայի
վալաք եպիսկոպուն զատ, որ հարիս Փօրին
մը առած է, Հունգարացի լատոն եպիսկոպո-
սներէն — մեր գրածածին համեմատ — մը միան
եպիսկոպոս քէ, և Մ. Հոմն, առած է 20 ֆրա-
ռին: Մէկաններէն եւ ոչ գանձ մ'եկած է,
ոչ ունչւ հիմայ: Ժողովուած զգաթիւեր, Փայն
մասնակ ուս ունենալու եկած ժողովաւ է:

կընաեք ստուգութեամբ ըսել, որ եթէ արձան առաջիկայ 1900 տարւոյն մէջ չկարենայ ու կանդնուիլ - որ մեծապէս փափաքելիք բան եր՝ ստարակցս գալ տարւոյն ընթացքին մէջ իր տեղը կը զետեղուի, յուրախութիւն եւ ի պարծանա, չը թէ միայն Դրանսիլուանիսոյ, այլ նաև ի սիրուս գտնուած ամէն տասամինեառն:

Ա Զ Խ Ա Ր Յ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ. ԳՐԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՐԵԿՈՒՅՑՈՒՆ
ԴՐՈՒՅԿՈՒՅՑՈՒՆ. ԲՈՐԵԼԱԿՈՒՅՑ-ԾԱՐՔՈՒՅՑԵՐՆԵՐԸ
ԵՎԾՈՎՔԵՐԸ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

4. Техн., Узл., Контр., Установки, Установки, Установки

Տարածությունը կազմում է 1000 քառ. կմ, բարձրությունը՝ մոտ 3000 մ, լեռնաշղթան առավելագույն բարձրությունը՝ կազմում է 3500 մ:

Արամեացոց տէրութեանց եւ կիրհչութ կցեալ՝ Նկատողութեան առանցք հօս սրբը քանի Մբերինքնեալ, որ անձն ծառեան են Հիւսիսային, իւսիս-արելեալ, որ արեւմտեան, Հիւսիս-արեւմտեան եւ Հարուս - արեւմտեան կողմանէ:

Եւշալ: Ասորեսարիքազ Սիրիանաի տիգազ-
եր աեղ պա երկիրն հարցն սարդաց, օվախ եւ
ինին առևնեն ետքը՝ կաշարիք գնաց: Իգաւալի-
ինին յայտնապէս կ'երեւայ թէ Ասորեսարեալց
և Բարեկալցոց առջե մեծ անոն ուներ. արդէն
արուրողսնոսոր թ. ի ատեն՝ սրբը երկիրներու-
իններուն քով՝ պա ինին բարելզին եսադիլ.
Առարքին արուրուն ուներ ծ կը կարիքանաց: Ամ-
պան ասան Հնդկութեան հաստին եւ առաջա-
պան ասան Հնդկութեան հաստին եւ առաջա-